فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره سی و سوم، زمستان ۱۳۹۹- صفحات ۲۳۹-۲۲۳

بررسی عوامل مؤثر بر درآمد زکات
(مطالعه موردی: کمیته امداد امام خمینی استان سیستان و بلوچستان)

نوع مقاله: پژوهشی

زهرا صفائی[۱]
رضا شاکری بستان‌آباد[۲]
محسن صالحی کمرودی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۰۴

چکیده

در کشورهای اسلامی، خمس و زکات جزء مهم‌ترین درآمدهای اسلامی است که جمع‌آوری و توزیع صحیح آنها می‌تواند آثار مثبت فراوانی نظیر از بین رفتن فقر، کاهش فاصله طبقاتی در بین افراد جامعه و همچنین رشد و رونق و شکوفایی جامعه اسلامی دربرداشته باشد. از این‌رو، هدف اصلی این پژوهش بررسی عوامل مؤثر بر گردآوری زکات از سوی کمیته امداد امام خمینی باشد. بدین منظور از داده‌های شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ استفاده شده است و از رهیافت پانل دیتا بهره گرفته می‌شود. نتایج مطالعه نشان داد که متغیرهای درآمد سرانه، ارزش افزوده بخش کشاورزی به‌عنوان شاخص‌های اقتصادی، تعداد دانش‌آموزان و نهادهای مذهبی به‌عنوان شاخص اجتماعی و مذهبی تأثیر مثبت بر گردآوری زکات دارند.

کلمات کلیدی: مالیه اسلامی، زکات، سیستان و بلوچستان، کمیته امداد امام خمینی
طبقه‌بندی JEL: H29، H30، G23

[۱] کارشناسی ارشد علوم اقتصادی، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول) zahra69_safaei@yahoo.com
[۲] دانشجوی دکتری اقتصاد کشاورزی دانشگاه تهران reza.shakeri@ut.ac.ir
[۳] دکتری اقتصاد کشاورزی دانشگاه تبریز salehi205@gmail.com

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

مقدمه

هدف اصلی بسیاری از کشورها رسیدن به توسعه اقتصادی و اجتماعی است. در این زمینه زمانی که ریشه کن کردن فقر، تعدیل نابرابری درآمد با رشد اقتصاد همراه شود به بزرگترین هدف سیاست‌گذاران اقتصادی هر کشور تبدیل می‌شود. به‌منظور رسیدن به این هدف، در مکاتب اقتصادی راه‌کارهای متفاوتی ارائه شده است (اکبریان و ساجدیان‌فرد، ۱۳۹۳). یکی از مهم‌تری سیاست‌های مورد قبول بیشتر اقتصاددانان، بسیج منابع داخلی کشور برای رسیدن به رشد اقتصادی بیشتر است. اجرای سیاست‌های مالیاتی مؤثر یکی از مهم‌ترین ابزارهای بسیج منابع داخلی است (کاراگوز، ، ۲۰۱۳). مالیات یکی از روش‌های انتقال منابع از بخش خصوصی به بخش دولتی است؛ البته دولت‌ها از روش‌های متعددی مانند چاپ پول، عرضه کالاها و خدمات دولتی و یا قرض‌گرفتن از منابع داخلی یا خارجی نیز می‌توانند منابع مالی مورد نیاز خود را تأمین کنند (ماوبی و سینبو، ۲۰۱۳). در کشورهای اسلامی، خمس و زکات جزء مهم‌ترین درآمدهای اسلامی است که جمع‌آوری و توزیع صحیح آنها نقش بسیار مهمی در فقرزدایی دارد. ریشه زکات از زیاده است و معنای آن در لغت زیاده و رشد یافتن و تطهیر است. در اسلام از آن جهت به آن زکات گفته می‌شود که وسیله‌ای برای پاک کردن اموال افراد از حقوق نیازمندان و همچنین وسیله رشد یافتن اموال آنهاست (توسلی، ۱۳۹۳). جمع‌آوری، بازتوزیع و ظرفیت بالقوه زکات به‌عنوان ابزاری برای کاهش فقر، توجه قابل‌ملاحظه‌ای را در ادبیات اقتصاد اسلامی به خود معطوف کرده است. در حقیقت، زکات یکی از نخستین ابزارهایی است که توسط متخصصان توسعه و مالیه عمومی مسلمان مورد بررسی واقع می‌شود (قلعه نوی و پاسبانی صومعه، ۱۳۹۲).

در قرآن‌کریم و احادیث و روایات سندی تأکید فراوانی بر پرداخت زکات شده است. از نظر دین مبین اسلام، پرداخت زکات بر تمامی افرادی که دارای مال و ثروت هستند واجب شرعی است. پرداخت زکات می‌تواند آثار مثبت فراوانی ازجمله از بین‌رفتن فقر، کاهش فاصله طبقاتی در بین افراد جامعه و همچنین رشد و رونق و شکوفایی جامعه اسلامی دربرداشته باشد. بنابراین باتوجه به اهمیت زکات و آثار آن در زمینه‌های مختلف، تحقیق و پژوهش درباره زکات ضروری به‌نظر می‌رسد. بدین منظور در این مطالعه عوامل مؤثر بر جمع‌آوری زکات از سوی کمیته امداد امام خمینی شهرستان زاهدان بررسی می‌شود. برای نیل به اهداف تحقیق، در ادامه مبانی نظری و پیشینه تحقیق بیان می‌شود. سپس در بخش‌های بعدی، به‌ترتیب مواد و روش‌ها، نتایج و بحث و نهایتاً نتیجه‌گیری و پیشنهادها ارائه می‌شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

۱. مبانی نظری

۱-۱. جایگاه زکات در اسلام

نظام هماهنگ دین اسلام، قابلیت سعادتمندسازی انسان را به لحاظ مادی و معنوی دارد. برنامه جامع و دور اندیشانه این دین الهی، علاوه بر مدنظرداشتن تمام ابعاد زندگی انسان، سعادت و رسیدن به کمال او را تضمین می‌کند. با مراجعه به متون دینی چه آیات قرآن‌کریم که کلام حق پروردگار است و چه روایات معصومین، درمی‌یابیم که راهبردهای مهم جامع و تعیین‌کننده‌ای در تمام ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، تربیتی، سیاسی مشخص و ترسیم گردیده است. کارایی و جامع‌بودن راهبردها و تطبیق آن با سرشت انسانی از جمله ویژگی‌های این دین الهی است. نتیجه عمل به دستورات چنین دین الهی جامعه‌ای امن با وفور نعمات و سرشار از معنویت خواهد بود.

یکی از مهم‌ترین متغیرهای اقتصاد اسلامی زکات است که ریشه آن زیاده است و معنای آن در لغت زیاده و رشد یافتن و تطهیر است. در اسلام از آن جهت به آن زکات گفته می‌شود که وسیله‌ای برای پاک‌کردن اموال افراد از حقوق نیازمندان و همچنین وسیله رشدیافتن اموال آنهاست (توسلی، ۱۳۹۳). روایات زیادی از ائمه‌اطهار در مورد زکات و اهمیت آن وجود دارد. رسول اکرم(ص) فرموند «هرگاه خواستی اموال تو زیاد و فراوان گردد، پس زکات آن را پرداخت کن». امیرالمومنین(ع) می‌فرمایند: «... سپس به راستی زکات با نماز وسیله قرب و نزدکی برای مسلمانان قرار داده شده است، هرکس آن را با میل و رغبت و خوش‌دلی ادا نماید، برای او کفاره (گناهان) و مانع و نگه دارند از آتش (دوزخ) است (ورهامی و همکاران، ۱۳۹۵).

عسکری (۱۳۸۰) با استفاده از آیات، روایات و آرای فقها، تولی امر زکات ره به‌دلایل ذیل بر عهده امام‌المسلمین و حکومت اسلامی می‌داند: در آیه ۱۰۳ سوره مبارکه توبه، اخذ زکات بر پیامبر(ص) به‌عنوان امام‌المسلمین واجب شده است. ایشان نیز بنابر گواهی تاریخ، به اعزام سعات و دریافت زکات اقدام کردند. پس از ایشان نیز در میان خلفا، این عمل ادامه یافت. در عصر غیبت کبری، باتوجه به مقام نیابتی که برای فقهای جامع‌الشرائط از سوی ائمه‌اطهار(ع) در نظر گرفته شده، به‌نظر می‌رسد که درصورت تشکیل حکومت اسلامی و تولی آن از سوی فقهای مذکور، تولی امر زکات با آنان باشد؛ زیرا طبق مضمون روایات، آنان نسبت به مواضع زکات آگاه‌ترند.

زکات جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در مباحث اقتصاد اسلامی دارد تا جایی که در برخی از روایات، یکی از ارکان پنج‌گانه اسلام معرفی شده است. در اسلام پرداخت زکات نوعی عبادت محسوب می‌شود و کسی که از پرداخت آن امتناع ورزد مرتکب گناه بزرگی شده است (سلیمانی و فرشی، ۱۳۸۶). جمع‌آوری و توزیع زکات از زمان حکومت پیامبر اکرم(ص) مرسوم بوده است، اما امروزه

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

اجرای این فریضه الهی بیشتر به‌علت عدم انطباق احکام آن با مقتضیات زمان به نحو مناسبی صورت نمی‌گیرد. موارد ۹گانه زکات شامل غلاب اربعه (گندم، جو، خرما و کشمش)، انعام ثلاثه (شتر، گاو و گوسفند) و نقدین (طلا و نقره) که مورد نظر بسیاری از فقیهان شیعه است درست است که اصلی کردم در زمان پیامبر(ص) را تشکیل می‌دادند، اما امروزه این‌گونه نیست، امروه انواع مختلف پول رایج است که هیچ‌کدام از آنها جز نقدین محسوب نمی‌شوند (ورهامی و همکاران، ۱۳۹۵). ازطرف دیگر زکات باید به مصرف ۸ مورد (فقرا، مساکین، عاملان زکات، مؤلفه قلوبهم، آزادساختن بردگان، ادای دین بدهکاران، فی‌سبیل‌الله و واماندگان در راه) که برخی از آنها نظیر فی‌سبیل‌الله دامنه بسیار گسترده‌ای دارند برسد، درحالی‌که با منابع ۹گانه یادشده حتی نمی‌توان پاسخ‌گوی یکی از موارد مصرف زکات بود چه برسد به آنکه صرف همه مصارف بشود (میرمعزی، ۱۳۹۰؛ ورهامی و همکاران، ۱۳۹۵). لذا لازم است که موارد عوامل مؤثر بر پرداخت زکات مورد بررسی گردد تا با افزایش میزان زکات امکان پاسخ‌گویی به مصارف زکات فراهم شود.

۱-۲. اثر زکات بر توزیع درآمد

آموزه‌های اسلامی به‌وفور، به اهمیت برابری و عدالت و نفی شکاف طبقاتی در تمامی امور اجتماعی و اقتصادی پرداخته است و با واقع‌بینی، اختلاف طبقاتی را دیده و برای آنچه که از این اختلاف خطرناک تشخیص داده، یعنی اختلاف در سطح زندگی مادی و نتایج و آثار آن، علاج اندیشیده و در سایر قسمت‌ها با دستورات اخلاقی و تربیتی نتایج صحیحی از این اختلاف گرفته است (بادپا، ۱۳۹۸). این مسئله به روشنی در آیه‌ی هفت از سوره‌ی حشر مشهود است و خداوند از اینکه اموال و دارایی تنها در بین عده‌ای ثروتمند باشد نهی می‌کند (مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ). آنچه را که خدا از اموال کافران دیار به رسول خود غنیمت داد آن متعلق به خدا و رسول و (ائمه) خویشاوندان رسول و یتیمان و فقیران و در راه‌ماندگان (ایشان) است. این حکم برای آن است که غنایم، دولت توانگران را نیفزاید (بلکه به مبلغان دین و فقیران اسلام تخصیص یابد) و شما آنچه رسول حق دستور دهد (و منع یا عطا کند) بگیرید و هرچه نهی کند واگذارید و از خدا بترسید که عقاب خدا بسیار سخت است. از نظر قران کریم براساس آیه‌ی ۱۶۵ سوره انعام نابرابری توزیع ثروت در میان افراد آزمونی مهم برای انسان‌ها است. (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ ۗ و اوکسی است که شما را جانشینان خود در زمین قرار داد و بعضی را بر بعضی دیگر درجات و برتری داد تا شما را به آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید). از آیات

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

فوق چنین برداشت می‌شود که توزیع ثروت باید متصف به عدالت باشد واگر جامعه این‌گونه پیش رود همه‌ی انسان‌ها از آن بهره‌مند خواهند شد.

در زکات، ثروتمندان بخشی از درآمد قابل‌تصرف خود را در یک دوره زمانی معین به فقیران اختصاص می‌دهند. طبق اصل پیگو و براساس قانون نزولی‌بودن مطلوبیت نهایی درآمد، آخرین واحدهای درآمدی برای افراد پردرآمد مطلوبیت کمتری دارد. در مقابل، آخرین واحدهای درآمدی برای افراد کم‌درآمد مطلوبیت بیشتری دارد؛ بنابراین پردرآمدان در اختصاص درآمدشان به کم درآمدان حساسیت چندانی نشان نمی‌دهند. حال باتوجه به پاداش معنوی‌ای که برای زکات در نظر گرفته شده است، ثروتمندان انگیزه بیشتری در پرداخت زکات از خود نشان می‌دهند. پرداخت زکات در این شرایط ضمن اینکه مطلوبیت کل جامعه را افزایش می‌دهد، کاهش فقر و بهبود وضعیت توزیع درآمد را به‌دنبال خواهد داشت. از طرف دیگر، بهبود استانداردهای زندگی و افزایش توان افراد در تولید کالاها و خدمات (به‌عبارت دیگر ایجاد درآمد) از جمله اهداف عمده جوامع است. متأسفانه مفهوم ایجاد درآمد از طریق زکات به‌طور زیاد در تحقیقات اقتصادی مطرح نشده است؛ اما با وجود این تعدادی از اقتصاددانان و حقوق‌دانان مسلمان از قبیل حبیب احمد، منذر کهف و آل‌قرضاوی توصیه کرده‌اند که زکات باید به‌گونه‌ای پرداخت شود که باعث ایجاد درآمد در جامعه اسلامی شود (ورهرامی و همکاران، ۱۳۹۵). هدف اصلی توزیع زکات درواقع هم همین است که وضعیت دریافت‌کنندگان زکات به پرداخت‌کننده زکات تغییر یابد و استانداردهای زندگی ارتقا یابد. وجوه زکات به‌طور مداوم گردش خواهد داشت و صفر نمی‌شود اما رشد بیشتری پیدا می‌کند تا فقر و بیکاری را کاهش دهد و منجر به تعدیل ثروت و کاهش فاصله طبقاتی گردد.

۱-۳. زکات بر رشد اقتصادی

در نظام اقتصادی اسلام، انسان محور اصلی و شکل دهنده‌ی فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی است. اسلام باتوجه به جهان‌بینی خاص خود، رشد و توسعه و بهره‌برداری هرچه بیشتر از نیروهای تولیدی و انسانی را در نظام اقتصادی‌اش مورد تشویق و ترغیب قرار می‌دهد. در اسلام، توسعه‌ی اقتصادی هدف نیست، بلکه وسیله‌ای است که جامعه را به هدف، یعنی عدالت اقتصادی و اجتماعی می‌رساند (لشکری و ایمان‌دوست، ۱۳۹۰). مالیات‌های اسلامی همچون زکات و خمس، بر خلاف مالیات‌های معمول (که به‌دلیل متغیربودن، غیرمستقیم و داشتن نرخ‌های بالا، آثاری منفی بر کارایی بازار دارند)، به‌خاطر ثابت و مستقیم بودن با نرخ کم و تناسبی، اثر منفی بر رشد ندارند (توسلی، ۱۳۸۸). فریضه‌ی زکات نه تنها فقر را از جامعه ریشه‌کن می‌کند، بلکه زمینه‌ی توسعه‌ی اقتصادی جامعه را

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

نیز فراهم می‌سازد. از این‌رو، احیای زکات می‌تواند زمینه‌ی رشد و پویایی اقتصادی هر جامعه را تأمین کند.

شهید صدر بیان می‌دارد که گرچه رشد اقتصادی هدفی از اهداف جامعه‌ی متقین است، اما آنچه که اهمیت بیشتری دارد، تأثیر رشد اقتصادی بر زندگی مردم است، رشد اقتصادی به مقدار و میزانی هدف اقتصادی است که بتواند در زندگی مردم تجلی پیدا کند. اگر جامعه، امکانات خویش را در خدمت اقتصادی قرار دهد و از جنبه‌ی توزیعی آن غافل شود، رشد اقتصادی به‌صورت یک بت مورد تقدیس قرار گرفته و تولید، هدف نهایی می‌گیرد، درحالی‌که دین رشد اقتصادی را صرفاً ابزاری برای تحقق بخشیدن در رسیدن به اهداف عالی می‌داند (صدر، ۱۳۷۵).

زکات باتوجه به موارد مصرفش می‌تواند از طریق بهبود سطح غذایی و بهداشتی، به افزایش کارآمدی آنها در تولید منجر شود. هزینه نمودن آن برای دانشجویان فقیر یا سرمایه‌گذاری کردن اموال زکوی در آموزش، زمینه‌ی بهبود کیفیت کار و افزایش سرمایه‌ی انسانی را فراهم می‌کند. فرصت یافتن کار شایسته برای فقیر جویای کار و همچنین، عدم کاهش عرضه‌ی کار با پرداخت بدهی بدهکار از طریق مصرف زکات، از توانایی‌ها و مزیت‌های دیگر زکات است. دریافت زکات به‌علت کمبودن نرخ آن بر عرضه سرمایه تأثیر منفی ندارد. کم‌بودن نرخ زکات نه تنها بازار را کوچک نمی‌کند بلکه با افزایش مصرف کل از طرف فقرا، موجب افزایش گسترده‌ی بازار نیز می‌شود (توسلی، ۱۳۸۸).

بنابراین، یکی از ویژگی‌های اصلی و مهم زکات در این است که می‌تواند به رشد اقتصادی کمک نماید. کمک به رشد اقتصادی از چهار طریق صورت می‌گیرد؛ یعنی؛ زکات با حل مسئله‌ی بیکاری، ارتقای سرمایه‌ی انسانی و سرمایه‌ی اجتماعی و جلوگیری از حبس پول و ثروت‌اندوزی مقدمات رشد اقتصادی را فراهم می‌کند (کاشیان، ۱۳۸۳). اجرایی‌شدن این دستور الهی در جامعه، علاوه بر محرومیت‌زدایی، سبب نزول بیش از پیش رحمت الهی می‌شود (عسگری و کاشیان، ۱۳۸۹؛ اثنی عشری و میکائیلی، ۱۳۹۳).

۱-۴. مشارکت مردم در امور خیریه

قرآن‌کریم در باب گذرابودن زندگی این جهانی، رفتار مسؤولانه انسان مسلمان در آبادساختن دنیا و به سامان‌آوردن بی‌نظمی‌ها و کاستی‌ها و زندگی جاودان در جهان آتی می‌فرماید: انسان‌های نیکوکار که دلها (و یا به‌عبارتی همان عقل‌ها و اندیشه‌هایشان) را از بدی‌ها حفظ می‌کنند، (متّقین یا) پرهیزگاران هستند و در معرفی پرهیزگاران این‌گونه می‌فرماید: «آن کسانی که به غیب ایمان دارند و نماز به پای می‌دارند و از هرچه روزی ایشان کردیم (به فقیران و درماندگان) انفاق می‌نمایند»

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

(بقره/ ۳) بنابراین، کوشش برای رفع گرفتاری‌ها و مصائب دیگران نه تنها وظیفه هر فردی است، بلکه از بهترین و عالی‌ترین لذت‌های حیات به‌شمار می‌آید.

فعالیت‌های دیریه و نیکوکاری که در هر جامعه‌ای رخ می‌دهد همانند پدیده‌های دیگر، متأثر از عقاید، ارزش‌ها، فرهنگ و آداب و رسوم آن جامعه است. از این‌رو، یکی از جلوه‌ها و نمودهای مشارکت اجتماعی و فعالیت‌های خیریه در فرهنگ اسلامی، سنت وقف است (صدیقی ارفعی و همکاران، ۱۳۹۱). مشارکت مردم در امور خیریه و نظیر زکات و وقف را می‌توان به نوعی، کارآفرینی اجتماعی نامید. خمیرمایه این کارآفرینی اجتماعی، اقدام داوطلبانه و نوآورانه با تلفیقی از خیرخواهی است. این نوع از کارآفرینان با انگیزه‌های نوع‌دوستانه و نیکوکارانه در راستای خدمت به دیگران، نوعی رضایت درونی حاصل می‌کنند و از حل مشکلات مرد و مشارکت در خدمت به هم‌نوعان، احساس شور و شعف می‌نمایند (آلورد و همکاران، ۲۰۰۴). بنابراین، انسان امروز با همه فرهنگ‌ها و بینش‌های گوناگون خویش، امور خیریه را پدیده‌ای سودمند و در مسیر رشد و تعالی تمدن انسانی و توسعه همه جانبه جامعه می‌شناسد و دریافته است که این امور می‌تواند کارساز و سودمند باشد و در رشد و توسعه جامعه مؤثر افتد (گنجی و همکاران، ۱۳۹۴).

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه آثار زکات و نقش آن در اقتصاد مطالعاتی صورت گرفته است که در ادامه به آنها اشاره می‌شود. عسگری (۱۳۸۴) به مقایسه تحلیلی آثار زکات و مالیه تورمی پرداخته است. او همچنین به بررسی انحصار زکات در موارد ۹ گانه پرداخته و به این نتیجه رسیده است که منابع زکات محدود به موارد ۹ گانه نیست و همه اموال را شامل می‌شود. مگر آنکه دلیل خاصی برای تخصیص داشته باشیم، نظیر محصولات فاسدشدنی. اما حاکم حق می‌تواند در زمان‌های مختلف، گروهی از اموال را مورد عفو قرار دهد؛ چراکه زکات از آن اوست. ویژگی مهم تحقیق او، این است که مسئله زکات را به‌طور مبسوط و مستدل از نگاه فقهای شیعه و سنی مورد بحث قرار داده و در هر قسمت نتیجه‌گیری کرده است.

گیلک حکیم‌آبادی (۱۳۸۵) تأثیر زکات (گندم و جو) را در کاهش فقر در استان گلستان بررسی کرده است. نتیجه نشان می‌دهد که اگر زکات با درایت و مدیریت گردآوری و هزینه شود، قادر به تأمین مالی گروه بزرگی از فقیران است. ویژگی عمده این تحقیق در طرح مباحث اساسی فقهی اقتصادی زکات، به‌ویژه در برآورد صحیح و هم‌چنین مصارف آن است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

توسلی (۱۳۸۸) در پژوهشی که به بررسی نقش زکات بر رشد و توسعه اقتصادی در جوامع اسلامی پرداخته است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد که زکات باتوجه به موارد به‌کارگیری زکات، برای فقیر جویای کار فرصتی را برای یافتن کار مناسب فراهم می‌کند.

ورهرامی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای تأثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران طی سال‌های ۱۳۸۰–۱۳۹۰ بررسی کردند. نتایج مطالعه نشان داد که زکات اثر معناداری (هرچند اندک) بر ضریب جینی در کشور دارد و باعث کاهش نابرابری در کشور می‌شود.

ورهامی (۱۳۹۸) به بررسی میزان تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر عایدات زکات در استان‌های منتخب ایران پرداخته است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که متغیرهای درآمد سرانه، ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و ارزش‌افزوده بخش صنعتی به‌عنوان متغیرهای اقتصادی، شاخص امید به زندگی و نرخ رشد جمعیت به‌عنوان متغیرهای اجتماعی، اثر مثبت بر درآمد زکات در استان‌های مورد بررسی دارد که ضریب متغیر درآمد سرانه از بقیه بیشتر و نشان از اثرگذاری بیشتر این متغیر دارد. متغیر شاخص آزادی سیاسی طی دوره مورد بررسی، اثر معناداری بر درآمد زکات در استان‌های منتخب ندارد.

جل (۱۹۹۴) در پژوهشی به بررسی تأثیر زکات بر نابرابری درآمدی در کشور پاکستان طی سال‌های ۱۹۸۷-۱۹۸۸ پرداخته است. وی دو نوع توزیع درآمد را در نظر گرفته؛ یکی برای حالتی که زکات دریافت نمی‌شود و دیگری برای حالتی که زکات دریافت می‌شود. بر این اساس شاخص‌های نسبی اتکینسون - کلم - سن ساخته شدند تا مشخص شود که آیا زکات نابرابری درآمدی را کاهش داده اند یا خیر؟ نتیجه نشان می‌دهد که زکات توانسته است نابرابری را در درون ایالت‌ها و بین آنها کاهش دهد؛ اما این تأثیر کوچک و ناچیز بوده است.

محمد و رحیم (۲۰۱۲) در پژوهشی به بررسی نقش زکات در کاهش فقر در ساراواک - یکی از استان‌های کشور مالزی طی سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۲ پرداختند و به این نتیجه رسیدند که مدیریت خوب در جمع‌آوری زکات و توزیع آن، تأثیر مثبتی در کاهش فقر در این استان خواهد داشت.

عبدالباکی (۲۰۱۳) در پژوهشی به بررسی تأثیر زکات بر فقر و نابرابری درآمدی در کشور بحرین پرداخت. نتایج پژوهش وی نشان از آن بود که زکات می‌تواند فقر و نابرابری درآمدها را در کشورهای اسلامی کاهش دهد. وی همچنین پس از تخمین زکات پرداخت‌شده در بحرین و بیان نقش آن در رأس فقر و نابرابری درآمدها پیشنهاد می‌کند که برای جمع‌آوری بهتر زکات از بخش‌های مختلف ، سازمان‌ها ، نهادها و همچنین افراد در بحرین باید قوانین مناسب تصویب شود. کاستروواکاماریلو (۲۰۱۴) در تحقیقی به بررسی عوامل مؤثر بر درآمد زکات درکشورهای OECD طی دوره زمانی ۲۰۱۱–۲۰۰۱ پرداختند. برای تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از روش پنل دیتا و مدل

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

GMM استفاده شد. نتایج نشان داد که تولید ناخالص داخلی، ارزش‌افزوده بخش صنعت و آزادی‌های مدنی آثار مثبتی بر درآمد زکات دارند؛ درحالی‌که ارزش افزوده بخش کشاورزی و نسبت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به تشکیل سرمایه ثابت ناخالص اثرات منفی بر درآمد زکات دارند.

امین و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر جمع‌آوری زکات در کشور پاکستان طی سال‌های ۲۰۱۰–۱۹۸۰ پرداختند. برای بررسی ایستایی متغیرها دراین تحقیق از آزمون دیکی–فولر تعمیم‌یافته و برای تخمین مدل از روش ARDL استفاده شد. نتایج این تحقیق نشان داد که وجود فساد، تورم و بی‌ثباتی سیاسی باعث کاهش درآمد زکات و درجه بازبودن اقتصاد و درآمد سرانه باعث افزایش درآمد زکات کشور پاکستان شده است.

گالیا (۲۰۱۵) در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد درآمد زکات در کشور اوگاندا طی سال‌های۱۹۹۴ تا ۲۰۱۲ پرداخت. به‌منظور تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از مدل پنل دیتا استفاده شد. نتایج بیان‌کننده آن بود که نرخ‌های ارز، درجه بازبودن اقتصاد و ارزش‌افزوده بخش صنعت آثار مثبت و معناداری بر درآمد زکات دارند؛ درحالی‌که ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و کمک‌های مالی خارجی آثار معنادار ولی منفی بر درآمد زکات کشور اوگاندا داشته است.

نوآوری مطالعه حاضر این است که تأثیر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و مذهبی را بر جمع‌آوری زکات استان سیستان و بلوچستان که از استان‌های محروم کشور است، با استفاده از رهیافت پنل دیتا مورد بررسی قرار می‌دهد.

۳. مواد و روش‌ها

الگوی تجربی مطالعه حاضر به فرم رابطه (۱) است. در این الگو، متغیر وابسته (Lzakat)، لگاریتم ارزش زکات جمع‌آوری‌شده از سوی کمیته امداد امام خمینی(ره) که شامل ۹ قلم کالای تولیدی مشمول زکات واجب شرعی در فقه رایج کشور است. متغیرهای مستقل در این رابطه شامل lgdp و Lag به ترتیب لگاریتم درآمد سرانه به قیمت ثابت و لگاریتم ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت (به‌عنوان شاخص‌های اقتصادی)، Lda تعداد دانش‌آموزان به‌عنوان شاخص اجتماعی، Lma تعداد نهادهای مذهبی (مساجد و موقوفات) و جمعیت (Lp) است.

$$Lzakat = \beta_0 + \beta_1 L\,\mathrm{g}dp + \beta_2 Lag + \beta_3 lda + \beta_4 Lma + \beta_5 Lp \quad (۱)$$

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

۳-۱. بررسی ساختار داده‌های ترکیبی و انواع مدل‌های آن

در این پژوهش، باتوجه به نوع داده‌ها و روش‌های تجزیه‌وتحلیل آماری موجود، از روش داده‌های ترکیبی و مقطعی برای برآورد پارامترهای الگو و بررسی تأثیرگذاری عوامل مؤثر بر زکات استفاده شده است. روش داده‌های ترکیبی که به روش داده‌های مقطعی - سری زمانی[1] نیز معروف است، به شکل‌های مختلف انجام شده و مدل‌های متنوعی دارد که باتوجه به شرایط پژوهش از یکی از آنها استفاده می‌شود. از آنجایی که داده‌های ترکیبی به افراد، بنگاه‌ها، مناطق و کشورها در زمان ارتباط دارند، وجود ناهمسانی واریانس در این واحدها محدود می‌شوند. با ترکیب مشاهدات سری زمانی و مقطعی، داده‌های ترکیبی برآوردهایی با اطلاعات بیشتر، تغییرپذیری بیشتر، همخطی کمتر میان متغیرها، درجات آزادی بیشتر و کارایی بیشتر ارائه می‌نمایند. داده‌های ترکیبی تاثیراتی را که نمی-توان به سادگی در داده‌های مقطعی و سری زمانی مشاهده کرد، بهتر معین می‌کنند (نصیرخانی، ۱۳۹۳).

استفاده از روش داده‌های مقطعی ممکن است با مشکلات عدم‌کارایی و ناسازگاری تخمین مدل‌ها همراه باشد. مشکلات مزبور در تخمین مدل‌ها به روش داده‌های ترکیبی و با استفاده از روش‌هایی مانند مدل اثر ثابت[2]، مدل اثر تصادفی[3]، مدل رگرسیون به ظاهر نامرتبط[4] و مدل داده‌های یک‌پارچه شده[5]، وجود نخواهد داشت. در بررسی داده‌های مقطعی و سری زمانی، اگر ضریب اثرات مقطعی و اثر زمانی معنی‌دار نشود، می‌توان تمامی داده‌ها را با یکدیگر ترکیب کرده و به‌وسیله رگرسیون حداقل مربعات معمولی[6] تخمین زد. به این روش، داده‌های تلفیق شده نیز می‌گویند. برای تعیین مدل مورد استفاده در داده‌های ترکیبی از آزمون‌های مختلفی استفاده می‌شود. آزمون چاو برای تعیین به‌کارگیری مدل اثرات ثابت در مقابل تلفیق کل داده‌ها (مدل یک‌پارچه‌شده) انجام می‌شود. در این آزمون اگر فرضیه H0 رد شود، اثر معنی‌داری برای مقاطع وجود خواهد داشت. بنابراین، مدل اثر ثابت و تصادفی انتخاب می‌شود، در این غیر این‌صورت از مدل داده‌های تلفیق‌شده استفاده می‌شود (اشرف‌زاده و مهرگان، ۱۳۸۷). آزمون هاسمن برای تعیین استفاده از مدل اثر ثابت در مقابل اثر تصادفی انجام می‌شود. آزمون هاسمن بر پایه‌ی وجود یا عدم‌وجود ارتباط بین خطای رگرسیون تخمین زده شده و متغیرهای مستقل مدل شکل گرفته

---

[1] Time series- cross section data
[2] Fixed effect model
[3] Random effect model
[4] Seemingly unrelated regressions(SUR)
[5] Pooled data
[6] Ordinary least square regressions (OlS)

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

است. اگر چنین ارتباطی وجود داشته باشد، مدل اثر ثابت و اگر این ارتباط وجود نداشته باشد، مدل اثر تصادفی کاربرد خواهد داشت (زراءنژاد و انواری، ۱۳۸۴).

جامعه آماری پژوهش حاضر شهرستان‌های استان سیستان‌وبلوچستان هستند که عملکرد کمیته امداد امام خمینی(ره) در زمینه گردآوری زکات در آنها بررسی می‌شود. شهرستان‌های مورد مطالعه شامل ایرانشهر، چابهار، خاش، زابل، زاهدان، زهک، سراوان، سرباز، کنارک، نیکشهر، دلگان، سیب و سوران، مهرستان، هیرمند، میرجاوه، قصرقند، فنوجف، هامون و نیمروز است. داده‌های مورد نیاز برای آزمون فرضیه‌های پژوهش از اطلاعات گزارش‌شده توسط کمیته امداد امام خمینی(ره) و سال‌نامه‌های آماری کمیته امداد و مرکز آمار ایران برای دوره زمانی (۱۳۹۶-۱۳۹۰) گردآوری شده است.

۴. نتایج و بحث

ابتدا باید الگوی مقدار ثابت مشترک که همان همگن‌بودن مقاطع مختلف مورد مطالعه است، آزموده شود، برای آزمون این فرض از آزمون چاو تست استفاده می‌شود. نتایج این آزمون در جدول (۱) فوق مربوط به آزمون چاو است که آزمون بررسی تخمین مدل به‌صورت داده‌های تابلویی را نشان می‌دهد، به‌طوری‌که نتایج این آزمون مشخص می‌سازد که آیا مدل Pool و یا مدل اثرات ثابت را به‌کار بسته شود. نتایج آزمون که در جدول فوق نیز نمایش داده شده نشان از رد روش تلفیقی دارد.

جدول ۱. نتایج آزمون چاو

آماره F	احتمال	نتیجه	
۵/۸۵	۰,۰۰۰۰	فرض H صفر رد	مدل اثرات ثابت

منبع: یافته‌های تحقیق

بعد از رد روش تلفیقی (الگوی مقدار ثابت مشترک) باید از داده‌های تابلویی استفاده کرد و برای تعیین نوع داده‌های تابلویی (انتخاب الگوی اثرات ثابت یا الگوی اثرات تصادفی) از آزمون هاسمن استفاده می‌شود. باتوجه به مقادیر به‌دست‌آمده از این آزمون (جدول (۲))، از آنجایی‌که مقدار احتمال آماره هاسمن کمتر از سطح معنی‌داری ۵ درصد است، لذا دلیل کافی برای رد الگوی اثرات ثابت وجود ندارد و برای آزمون فرضیه مرتبط از الگوی اثرات ثابت استفاده می‌شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. نتایج آزمون هاسمن

میزان آماره	احتمال آماره	نتیجه آزمون	
۱۲,۷۴	۰,۰۰۵۲	فرض H صفر رد	روش اثرات ثابت

منبع: یافته‌های تحقیق

بعد از مشخص‌شدن نوع مدل اثرات ثابت به جای اثرات تصادفی، برآورد ضرایب مدل رگرسیون در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج برآورد الگوی تجربی مطالعه

شرح متغیر		ضرایب	آماره t	سطح معناداری
عرض از مبدأ	C	۵/۱۳	۱/۴۱	۰/۱۴۰
لگاریتم درآمد سرانه	Lgdp	۳/۰۹	۶/۵۱	۰/۰۰
لگاریتم ارزش‌افزوده بخش کشاورزی	Lag	۰/۱۴۳	۲/۲۲	۰/۰۱۷
شاخص اجتماعی	Lda	۰/۳۸	۴/۴۱	۰/۰۰
نهادهای مذهبی	Lma	۱/۷۶	۳/۲۹	۰/۰۰
جمعیت	Lp	۰/۵۴	۲/۳۷	۰/۰۰
ضریب تعیین			۰/۶۳	
ضریب تعیین تعدیل‌شده			۰/۵۴	
آماره F			۶/۹۵	
سطح معناداری			۰/۰۰	
دوربین – واتسون			۱/۷۴	

منبع: یافته‌های تحقیق

باتوجه به اینکه مقدار آماره F محاسبه شده و سطح معنی‌داری، معناداری کل رگرسیون در سطح معنادار پذیرفته می‌شود. همچنین، مقدار R2 نشان می‌دهد که بیش از ۶۳ درصد تغییرات درآمد زکات توسط متغیرهای توضیحی مدل تبیین شده است و براساس ادبیات اقتصادسنجی، R2 بالا نشان از خوبی برازش مدل دارد.

درآمد سرانه تأثیر مثبت و معناداری بر جمع‌آوری زکات در شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان دارد؛ به‌گونه‌ای که به ازای افزایش در درآمد سرانه، زکات در شهرستان‌های مورد مطالعه

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

افزایش می‌یابد؛ به‌عبارت دیگر در دوره مورد مطالعه، هرچه درآمد سرانه مردم این شهرستان‌ها بهبود یافته، میزان زکات پرداختی توسط آنها نیز افزایش یافته که ضریب این متغیر در مقایسه با دیگر متغیرها از اثرگذاری بیشتری بر متغیر وابسته در مدل مورد بررسی در مطالعه حاضر، برخوردار است. به‌طوری‌که با افزایش یک درصدی درآمد سرانه، مقدار زکات ۳/۰۹ درصد افزایش می‌یابد.

ضریب برآورد شده متغیر ارزش‌افزوده بخش کشاورزی نشان می‌دهد که با افزایش این متغیر، درآمد زکات در شهرستان‌ها افزایش می‌یابد. به‌عبارت دیگر در دوره مورد مطالعه، بین متغیر ارزش افزوده بخش کشاورزی و درآمد زکات در شهرستان‌های استان رابطه مثبت وجود دارد. در این شهرستان‌ها با افزایش ارزش‌افزوده بخش کشاورزی، درآمد کشاورزان بهبود یافته و میزان زکات پرداختی نیز بیشتر شده است. در نتیجه می‌توان گفت دولت می‌تواند با انجام سیاست‌های حمایتی مناسب از بخش کشاورزی در این مناطق (مثل ارائه تسهیلات به بخش کشاورزی) در راستای بهبود ارزش‌افزوده این بخش و در نهایت افزایش درآمد زکات گام مؤثری را بردارد.

همچنین تعداد دانش‌آموزان مناطق به‌عنوان شاخص اجتماعی و تعداد مساجد و موقوفات به‌عنوان نهادهای مذهبی شهرستان‌ها تأثیر مثبت و معنی‌داری بر درآمد زکات دارند. به‌طوری‌که با افزایش یک درصدی هر کدام از این متغیرها درآمد زکات به ترتیب به میزان ۰/۳۸ و ۱/۷۶ درصد افزایش می‌یابد.

۵. نتیجه‌گیری

به‌دلیل اهمیت بالای درآمدهای مالیاتی و به‌ویژه درآمدهای حاصل از مهم‌ترین مالیات‌های اسلامی یعنی زکات، در تأمین بودجه کشورهای اسلامی و همچنین ایران، بررسی عوامل مؤثر بر این درآمدها یکی از موضوعات مهم در اقتصاد این کشورها است. در این مطالعه تأثیر متغیرهای اقتصادی و اجتماعی و مذهبی بر عملکرد کمیته امداد امام خمینی(ره) در زمینه جمع‌آوری زکات در استان سیستان و بلوچستان در طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ بررسی شد.

نتایج آن نشان داد که متغیرهای درآمد سرانه، ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به‌عنوان متغیرهای اقتصادی تأثیر مثبتی بر درآمد زکات در شهرستان‌های مورد مطالعه دارند که اثرگذاری درآمد سرانه بر درآمد زکات در این شهرستان‌ها در دوره مورد بررسی از بقیه متغیرها بیشتر است. در مورد علامت ارزش افزوده بخش کشاورزی می‌توان گفت که در شهرستان‌های مورد مطالعه به‌علت اینکه عده‌ای در بخش کشاورزی فعالیت دارند، لذا افزایش ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و به تبع

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

آن افزایش درآمد کشاورزان باعث می‌شود تا افراد توانایی پرداخت زکات را داشته باشند؛ ازاین‌رو در این مناطق با افزایش درآمد سرانه، درآمد زکات افزایش می‌یابد.

باتوجه به تأثیر مثبت درآمد سرانه و ارزش‌افـزوده بخش کشاورزی بـر درآمد زکـات در مناطق مورد مطالعه پیشنهاد می‌شود که در این شهرستان‌ها برای افزایش درآمد زکات، از سیاست‌هایی مانند پرداخت تسهیلات لازم به بخش کشاورزی استفاده شود که باعث رونق این بخش‌ها در این مناطق و سرانجام افزایش درآمد حاصل از زکات خواهد شد.

تأثیر مثبت و معنی‌داری شاخص اجتماعی و مذهبی حاکی از آن است که افزایش تعداد دانش‌آموزان و نرخ سواد جامعه، و همچنین تعداد نهادهای مذهبی مناطق، اهمیت زکات بیشتر شناخته شده و تمایل به پرداخت زکات در شهرستان‌های مورد مطالعه افزایش می‌یابد. در این راستا توصیه می‌شود تلاش شود تا در مساجد استان بیشتر به نقش زکات پرداخته شود. نهادهای مذهبی در قالب «مؤسسات تخصصی اسلامی» تشکیل شوند که به مبحث اهمیت زکات بپردازند. در تکایا، حسینیه‌ها و مانند اینها که افراد می‌توانند در آن عمل مذهبی انجام دهند و زمان، نذرها، وقف‌ها و صدقه‌های خود را در آنجا نیز هزینه کنند یک نمایند برای جمع‌آوری زکات لحاظ شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

منابع

۱. اثنی‌عشری، ابوالقاسم و میکاییلی، سیده‌وجیهه (۱۳۹۳). "تأثیر زکات بر فقرزدایی و رشد اقتصادی: مطالعه‌ی موردی استان‌های شمالی (مازندران، گیلان و گلستان)"، پژوهش‌های مالیه اسلامی، شماره ۱۸، صص ۲۴- ۷

۲. اشرف‌زاده، سیدحمیدرضا و مهرگان، نادر (۱۳۸۷). اقتصادسنجی پانل دیتا، تهران، مؤسسه تحقیقات تعاون، دانشگاه تهران، چاپ اول

۳. اکبریان، رضا و ساجدیان فرد، نجمه (۱۳۹۳). "اثر زکات بر تعدیل و توزیع ثروت و رشد اقتصاد"، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۸، صص ۷۴-۴۷.

۴. بادپا، مهدی (۱۳۹۸). "اثر زکات بر نابرابری درآمد در ایران"، مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۲، صص ۳۳۶-۳۰۹

۵. توسلی، محمداسماعیل (۱۳۹۳). "ارائه روشی برای برآورد زکات (مطالعه موردی استان قم)"، پژوهش‌نامه مالیات (نشریه علمی). شماره ۲۲، صص ۱۰۹-۸۱

۶. توسلی، محمدحسین (۱۳۸۸). "زکات و اثر آن بر رشد و توسعهٔ اقتصادی"، «مجموعه مقالات دومین همایش مالیات‌های اسلامی، قم: دانشگاه مفید، ۲۳-۱۳.

۷. زراءنژاد، منصور و انواری، ابراهیم (۱۳۸۴). "کاربرد داده‌های ترکیبی در اقتصادسنجی"، فصلنامه اقتصاد مقداری، شماره ۴، صص ۵۲-۲۱

۸. سلیمانی امیری، غلامرضا و فرشی، زهرا (۱۳۹۰). "ارزیابی روش محاسبه زکات در بنگاه‌های اقتصادی کشورهای اسلامی". نشریهٔ فقه اهل بیت، شماره ۶۶-۶۷، صص ۲۰۵-۲۴۹

۹. صدر، محمدباقر (۱۳۷۵). اقتصادنا. چاپ اول، تهران: دفتر تبلیغات اسلامی

۱۰. صدیقی ارفعی، فریبرز و همکاران (۱۳۹۱). "وقف آسیب‌ها، چالش‌ها و راه‌کارها"، مجموعه مقالات همایش ملی وقف (با تأکید بر آموزش عالی)، دانشگاه کاشان، صص ۶۲۴-۶۱۹

۱۱. عسگری، محمدمهدی (۱۳۸۴). تحلیل نظری زکات (چاپ ۱). تهران: دانشگاه امام صادق(ع)

۱۲. عسگری، محمدمهدی و کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۸۹). "آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷ "، نشریه معرفت اقتصادی، شماره ۱، پیاپی سوم، صص ۳۴-۵

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

۱۳.عسگری، محمدمهدی (۱۳۸۰). "تحلیل نظری آثار اقتصادی زکات و مالیه تورمی"، پایان‌نامه دکتری، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)

۱۴.قلعه نوی، مهدی و پاسبانی صومعه، ابوالفضل (۱۳۹۲). "عقلانیت اقتصادی برای جمع‌آوری دولتی زکات"، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۳، صص ۱۲۰-۱۱۱.

۱۵.کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۸۳). "نقش بالقوه زکات در کمک به فرآیند توسعه اقتصادی کشورهای مسلمان"، دوفصلنامه بلاغ مبین، شماره ۲۱-۲۳، صص ۱۵۸-۱۳۷.

۱۶.گنجی، محمد؛ محسن، نیازی و احسانی راد، فاطمه (۱۳۹۴). "مشارکت در امور خیریه و وقف، پیش درآمدی بر توسعه‌ی پایدار". فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی –فرهنگی، شماره ۴، صص ۴۵-۲۵.

۱۷.گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی (۱۳۸۶). "بررسی توان زکات گندم و جو در کاهش فقر، مطالعهٔ موردی استان گلستان"، نامه مفید، شماره ۵۴، صص ۱۲۲-۱۰۱.

۱۸.لشکری، محمد و بافنده ایمان‌دوست، صادق (۱۳۹۰). "نقش دولت اسلامی در توسعه اقتصادی"، مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۲، صص ۱۴۰-۱۲۵.

۱۹.میرمعزی، سیدحسن (۱۳۹۰). نظام اقتصاد اسلامی، مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشهٔ اسلامی

۲۰.نصیرخانی پرویز (۱۳۹۳). "تأثیر حکمرانی‌خوب به عنوان شاخص‌اخلاقی بر رشد اقتصادی"، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۷، صص ۱۰۴-۸۵.

۲۱.ورهرامی، ویدا؛ لایق گیگلو، جابر و لایق گیگلو، وحید (۱۳۹۵). "تأثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۰"، جستارهای اقتصادی، دوره ۱۳، شماره ۲۵، صص ۲۶-۹

۲۲.ورهرامی، ویدا (۱۳۹۸). "بررسی میزان تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر عایدات زکات در استان‌های منتخب ایران"، دوفصلنامه جستارهای اقتصادی، شماره ۳۲، صص ۱۹۲-۱۷۷.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

23. Abdelbaki, H. H. (2013). "The impact of zakat on poverty and income inequality in Bahrain". *Rev. Integr. Bus. Econ. Res*, *2*(1).
24. Alvord, S. H., Brown, L. D., & Letts, C. W. (2004)." Social entrepreneurship and societal transformation: An exploratory study". The journal of applied behavioral science, 40(3), 260-282.
25. Amin, A., Nadeem, A. M., Parveen, S., Kamran, M. A., & Anwar, S. (2014)." Factors affecting tax collection in Pakistan: An empirical investigation". Journal of Finance and Economics, 2(5), 149-155.
26. Castro, G. Á., & Camarillo, D. B. R. (2014). "Determinants of tax revenue in OECD countries over the period 2001–2011". *Contaduría y administración*, *59*(3), 35-59.
27. Gaalya, M. S. (2015). "Trade liberalization and tax revenue performance in Uganda". *Modern Economy*, *6*(02), 228.
28. Jehle, G. A. (1994). "Zakat and inequality: some evidence from Pakistan". Review of Income and Wealth, 40(2), 205-216.
29. Karagöz, K. (2013), "Determinants of tax revenue: does sartorial composition matter. Journal of Finance", Accounting and Management, 4(2), 50-63.
30. Mohamad, N. H., & Rahim, S. (2012). "Role of Zakat in Reducing Poverty in Sarawak". *Faculty of Economics and Business (UNIMAS) Sarawak*.
31. Muibi, S. O., & Sinbo, O. O. (2013). "Macroeconomic determinants of tax revenue in Nigeria" (1970-2011). World Applied Sciences Journal, 28(1), 27-35.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-17]